

Geopolitical analysis of the consequences of the coronavirus on the social and political cohesion of the Islamic Republic of Iran

Zahra Jamali¹, Ahmad Bakhshayesh Ardestani²
Mohammad Tohidfam³

1. Department of Political Science, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: zahra.jamali6702@iau.ac.ir

2. Department of Political Science, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: a.b.ardestani@iau.ac.ir

3. Department of Political Science, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: tohidfam@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:

Research Paper

Article history:

Received: 2 April 2025

Revised: 28 June 2025

Accepted: 17 October 2025

Published: 22 December 2025

Keywords:

Social cohesion, political cohesion, coronavirus, empathy, social responsibility, collectivism, hoarding, legalism, sustainable development, Islamic Republic of Iran system.

Abstract

The present study aims to present a model of the impact of the coronavirus on the social and political cohesion of the Islamic Republic of Iran. This qualitative and descriptive-analytical study with an applied approach has collected data using semi-structured interviews with 21 academic and undergraduate experts and analyzed them using theme analysis in Maxqda 11 software. The statistical population includes professors and expert experts, and sampling was carried out until theoretical saturation was reached. The time frame of the study is 2010. The findings show that the coronavirus has helped to transition from individualism to collectivism and restore legalism, and has strengthened social and political cohesion. On the other hand, negative aspects such as hoarding of health and food products, medical profiteering, and irregular teleworking have created challenges such as reduced public trust and social tension. The study concludes that with proper management, positive aspects can lead to the reduction of social gaps and increased national unity. It is suggested that educational programs to strengthen social responsibility and market supervision to reduce hoarding be implemented to achieve sustainable development and political cohesion. The study emphasizes the dual role of COVID-19 in creating opportunities and challenges for national cohesion.

How to cite: Jamali, Z., Bakhshayesh Ardestani, A. and Tohidfam, M. (2026). Geopolitical analysis of the consequences of the coronavirus on the social and political cohesion of the Islamic Republic of Iran. *Geography and Regional Planning*, 15 (61), 463-474. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.564048.4377>

Introduction

Social cohesion is a social concept that seeks to organize similarities and differences in society. Its premise is that humans have different desires and needs, and while their tastes and needs are taken into account, their differences from others are also taken into account.

Methodology

The present study is applied in terms of purpose and qualitative in terms of how information is collected.

Results and Discussion

The discussion of the research findings shows that the coronavirus, as a global crisis, has played a dual role in Iran's social and political cohesion. The positive moral aspects, such as strengthening empathy and reviving altruistic values, are consistent with Durkheim's theoretical foundations, which see cohesion as based on shared moral values. Also, the transition from

individualism to collectivism, highlighted in the findings with the priority of collective interests and increased economic sacrifice, is consistent with Ibn Khaldun's view on ethnic hostility and mutual aid.

Conclusion

In conclusion, the present study emphasizes that the coronavirus, although initially reducing social capital, ultimately acted as a catalyst for strengthening cohesion. This result is consistent with Habermas's view of increasing awareness of ignorance and suggests that educational programs should be implemented to strengthen social responsibility and collectivism. Also, strategies such as market surveillance to prevent hoarding and improving teleworking systems can reduce bureaucratic disorganization and strengthen administrative cohesion.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and

interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

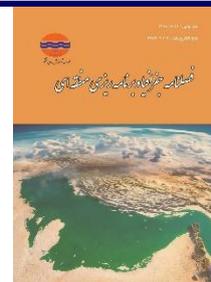

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

تحلیل ژئوپلیتیک پیامدهای کرونا ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران

زهرا جمالی^۱، احمد بخشایش اردستانی^۲، محمد توحیدفام^۳

^۱ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Email: zahra.jamali6702@iaui.ac.ir

^۲ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Email: a.b.ardestani@iaui.ac.ir

^۳ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Email: tohidfam@iaui.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۰۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۵</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: انسجام اجتماعی و سیاسی؛ کرونا ویروس؛ مسئولیت اجتماعی؛ توسعه پایدار؛ نظام جمهوری اسلامی ایران</p>	<p>پژوهش حاضر با هدف ارائه الگوی تأثیر کرونا ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران انجام شده است. این مطالعه از نوع کیفی و توصیفی-تحلیلی با رویکرد کاربردی است که با استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ خبره دانشگاهی و کارشناسی، داده‌ها را جمع‌آوری کرده و با تحلیل تم در نرم‌افزار Maxqda 11 تحلیل نموده است. جامعه آماری شامل اساتید و کارشناسان خبره بوده و نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری انجام شده است. قلمرو زمانی پژوهش سال ۱۳۹۹ است. یافته‌ها نشان می‌دهند که کرونا ویروس با تقویت ارزش‌های اخلاقی مانند همدلی، مسئولیت متقابل و ایثارگری، به گذار از فردگرایی به جمع‌گرایی و ترمیم قانون‌گرایی کمک کرده و انسجام اجتماعی و سیاسی را تقویت نموده است. از سوی دیگر، جنبه‌های منفی مانند اختکار مواد بهداشتی و غذایی، سودجویی پزشکی و بی‌نظمی دورکاری، چالش‌هایی مانند کاهش اعتماد عمومی و تنش اجتماعی ایجاد کرده‌اند. این پژوهش نتیجه می‌گیرد که با مدیریت مناسب، جنبه‌های مثبت می‌توانند به کاهش شکاف‌های اجتماعی و افزایش وحدت ملی منجر شوند. پیشنهاد می‌شود برنامه‌های آموزشی برای تقویت مسئولیت اجتماعی و نظارت بر بازار برای کاهش اختکار اجرا گردد تا توسعه پایدار و انسجام سیاسی محقق شود. این مطالعه بر نقش دوگانه کرونا در ایجاد فرصت‌ها و چالش‌ها برای انسجام ملی تأکید دارد.</p>

استناد: جمالی، زهرا، بخشایش اردستانی، احمد و توحیدفام، محمد. (۱۴۰۴). تحلیل ژئوپلیتیک پیامدهای کرونا ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۵(۶۱)، ۴۶۳-۴۷۴. DOI: 10.22034/jgeoq.2025.564048.4377

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

انسجام اجتماعی یک مفهوم اجتماعی است. که خواهان ساماندهی مشابهت‌ها و تمایزها در جامعه است. پیش فرض آن اینست که انسانها خواسته‌ها و نیازهای مختلفی دارند در عین اینکه به ذائقه و نیاز آنها توجه می‌شود به تفاوت آن با دیگران نیز التفات می‌شود. انسجام اجتماعی بیش از آنکه دغدغه‌ای از بالا به پایین باشد یک دغدغه از پایین به بالاست، به عبارت دیگر بیش از آنکه بر جمع کردن مشابهت‌ها بیندیشید به تعریف و بازخوانی تفاوت‌ها نظاره دارد. انسجام اجتماعی تفاوت‌های فرهنگی را در روابط انسانها در نظر می‌گیرد. پارادایم انسجام اجتماعی مخاطب را اقناع می‌کند نه ساکت و بیش از آنکه وابسته به رویه استدلال‌گرایی باشد سعی میکند با عمل کردن و عرضه کردن خود را نشان دهد. روابط انسان‌ها نه بر اساس نظم مکانیکی بلکه بر اساس نظم ارگانیکی است. بدون شک رشد و تعالی هر نظام اجتماعی در پرتو انسجام اجتماعی افراد آن جامعه میسر میشود. جامعه‌شناسان ایجاد انسجام اجتماعی جامعه را ناشی از عواملی چون اعتقادات و احساسات مشترک و تعادل و هماهنگی میان باورها و ارزشها میدانند و عامل اصلی واگرایی انسانها را جدال و ستیز و کمبود امکانات مادی تلقی میکنند. می‌توان گفت به هر میزان انسجام اجتماعی، وحدت و همبستگی ملی و علاقه مندی ملتی در مسیر حرکت به سوی اهداف مورد نظر یک نظام، یعنی توسعه پایدار، مشابه و همگرایانه باشد، چنین ملتی به راحتی و سریع‌تر از حد انتظار به اهداف و آرمان‌های متعالی و چشم‌اندازهای بلندمدت ترسیم شده خود خواهند رسید. ملتی که دارای انسجام اجتماعی است و از وحدت، یکدلی، یکرنگی و همدلی بهره می‌برد، وبه راحتی با مشارکت شهروندان خویش به تحقق اهداف متعالی نظام خویش دست خواهد یافت. البته زندگی اجتماعی انسان در هر شکل و مرحله‌ای از توسعه با نوعی همبستگی اجتماعی همراه بوده است و این موضوع در مراحل اولیه حیات اجتماعی، بیشتر مورد نیاز بوده است. همبستگی و انسجام اجتماعی بدون همیاری امکانش پذیر نبوده است (محسنی تبریزی، ۱۰، ۱۳۸۰). همبستگی ناشی از همانندی، زمانی به اوج خود می‌رسد که وجدان فردی یکایک اعضای جامعه، منطبق با وجدان جمعی پرورش یابد و از آن نظر با آن یکی شود؛ برعکس، همبستگی ارگانیک نه از همانندی‌های افراد جامعه بلکه از تفاوت‌هایشان پرورش میابد. این گونه همبستگی فرآورده تقسیم کار است. هرچه کارکردهای یک جامعه تفاوت بیشتری یابند تفاوت میان اعضای آن نیز فزون‌تر خواهد شد. (KOZER - ۲۰۱۳/۱۹۰) در مواجهه با بلایای طبیعی و زیست محیطی مانند سیل، زلزله و بیماری کرونا اتحاد و همبستگی مردم بالاتر می‌رود و در نتیجه آسیب‌های روحی کاهش پیدا می‌کند و همه در کنار هم می‌کوشند راه چاره بهتری بیابند. خوشبختانه جامعه ایران با توجه به جنگ‌های در طول تاریخ، بلایای طبیعی و مشکلات زیادی که وجود داشته است هیچ‌گاه همبستگی و اتحاد مردم از بین نرفته است و ایرانیان با فرهنگ غنی خود در مقابل مشکلات مقاومت کرده و عقب‌نشسته‌اند. و نشان دادند همانطور که کرونا باعث شد فاصله اجتماعی بین افراد زیاد شود می‌توان با همبستگی و عشق و محبت این فاصله‌ها را پر کرد. این موضوع از آن جهت مهم است که کووید ۱۹ صرفاً یک پاندمی پزشکی یا اپیدمیولوژیک نیست، بلکه یک واقعه اجتماعی تمام‌عیار و فراگیر است که نظم اجتماعی جاری را به چالش کشیده و مناسبات فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی جدیدی را رقم زده است. لذا در این برهه که دنیا متأثر از پدیده منحوس کووید ۱۹ یا کرونا و ویروس است، ویروس کوچکی که جهان بزرگ و معادلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی انسانها را با هوش وافرش تغییر داده و نگاهشان را به همونوع دگرگون کرده است. کووید ۱۹ با تقویت احساس مسئولیت متقابل در برابر دیگران زمینه همبستگی و انسجام اجتماعی که مورد تاکید و توجه جامعه‌شناسان بزرگی چون دورکیم است را بیش از پیش فراهم آورده است و در واقع ارزشهای اساسی جامعه ایرانی با شیوع این ویروس تقویت شده و معضلاتی که باعث ایجاد شکاف در جامعه شده بودند را ترمیم نمود این ویروس گرچه خود نوع ناشناخته‌ای از خانواده منسجم خویش بود ولی جامعه امروز ایران را که بدنبال تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی دچار خدشه شده بود را منسجم‌تر ساخت و پروپاگاندای رسانه‌های خارجی و برخی رسانه‌های داخلی را شکست و از طرفی همبستگی ایجاد شده و همکاری و یکدلی برای مدیریت وضعیت بهداشتی و غلبه این بحران، انسجام ملی مضاعفی را بدنبال داشته است. کرونا ویروس موجود ناشناخته‌ای است که شوک عظیمی را به تمام جهانیان وارد آورده و نظم را در همه جوامع به یکباره در کما فرو برده است و این ویروس ریز و کوچک که همه دنیای زمینیان را به شکلی که خود می‌خواهد به تغییر درآورد و به قول «هابرماس» آگاهی انسان را نسبت به ناآگاهی خود افزوده است، اکنون در شرایطی به کشور

ما وارد شد که سرمایه اجتماعی اعم از امید به آینده، اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی در پایین‌ترین میزان خود و در خط هشدار قرار داشت. جامعه ایران با یک بحران اجتماعی سنگین مواجه بود که بحران کرونا هم به آن اضافه شد. اما برخلاف انتظار بحران کرونا توانست در ترمیم انسجام اجتماعی جامعه ایران به نوعی مؤثر باشد. با این وجود حتی شیوع کرونا و بحران‌های ناشی از آن در کشور موجب اتحاد و انسجام ارکان مختلف حکومت در مقابله با این ویروس خطرناک شد و دستاورد آن مدیریت یکپارچه‌ای را رقم زد که در همین راستا در این پژوهش سعی شده است نقش منفی و مثبت، مؤثر و متقابل کرونا ویروس بر میزان افزایش همدلی و انسجام اجتماعی و سیاسی مردم ایران در بحران بوجود آمده را مورد تحلیل و واکاوی قرار دهد. و به سوالات و فرضیه‌های موجود پاسخ دهد و متغیرهایی چون ویروس کرونا و انسجام اجتماعی و سیاسی را بصورت تاثیر متقابل بر همدیگر تشریح نماید و در مجموع در این پژوهش تلاش می‌شود با بررسی دقیق و موشکافانه به بررسی تاثیر این دو بر همدیگر در نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته و راهکارهای مناسبی را در این خصوص پیشنهاد نماید.

مبانی نظری

الف- تعریف کرونا ویروس:

کروناویروس‌ها (نام علمی Coronaviruses): خانواده بزرگی از ویروس‌ها هستند که از ویروس سرماخوردگی معمولی تا عامل بیماری سارس را شامل می‌شود. کرونا ویروس‌ها در سال ۱۹۶۵ کشف شدند و مطالعه بر روی آنها تا به طور مداوم تا اواسط دهه ۱۹۸۰ ادامه داشت. ویروس کرونا عضوی از خانواده بزرگی از ویروس‌ها محسوب می‌شود که سبب بروز بیماری‌هایی از سرماخوردگی عادی تا بیماری‌های شدیدتر مانند: «سندرم تنفسی خاورمیانه» یا «مرس» و «سندرم تنفسی حاد» یا «سارس» می‌شود. ویروس کرونای نوظهور (کووید-۱۹)، نوع جدیدی از این خانواده به‌شمار می‌آید که پیش از این شناسایی نشده بود. این ویروس جدید که طی ماه‌های گذشته در استان (ووهران) چین ده هزار نفر را در این کشور و سراسر جهان به مشکلات حاد تنفسی مبتلا کرده، با گسترش روزانه آن این نگرانی وجود دارد که به همه‌گیری جهانی تبدیل شود. در مراحل اولیه، بخش اعظم بیماری ناشی از این ویروس منحصر به سرزمین اصلی چین بود؛ اما ظرف چند هفته به دست کم ۳۵ کشور دیگر شامل: ایران، ایتالیا، ژاپن، کره جنوبی و ایالات متحده گسترش یافت. (ندیمی، ۱۳۹۹) و امروزه تقریباً اکثر کشورهای جهان را درگیر خود ساخته است هرچند هم‌زمان، آزمایشگاه‌های طبی در جهان به‌شدت می‌کوشند علاوه بر تولید هرچه بیشتر «کیت‌های تشخیص» برای شناسایی به‌موقع افراد بیمار، اطلاعات خود را برای تهیه واکسنی مؤثر جهت پیشگیری از بیماری کرونا افزایش دهند چرا که کروناویروس‌ها دستگاه تنفسی فوقانی و تحتانی را در انسان‌ها درگیر می‌کند و عامل یک سوم سرماخوردگی‌های شایع هستند. از علایم اصلی این بیماری می‌توان به تب، سرفه، تنگی نفس و مشکلات حاد تنفسی اشاره کرد. (آجورلو، ۱۳۹۹) همچنین بیمار ممکن است سرفه‌های چند روزه ظاهراً بدون دلیل نیز داشته باشد. در موارد حاد مشکلات گوارشی نظیر اسهال، نارسایی حاد تنفسی، اختلالات انعقادی خون و نارسایی کلیه نیز گزارش شده است که این مورد می‌تواند بیمار را به همودیالیز نیازمند کند. نحوه انتقال بیماری کرونا هنوز اطلاعات در مورد نحوه انتقال این بیماری کامل نیست ولی روش‌های انتقال بیماری از انسان به انسان شبیه بیماری آنفلوآنزا از طریق سرفه و عطسه است. با این حال احتمال انتقال بیماری در فضای باز بسیار محدود بوده و موارد انتقال انسان به انسان در مواردی رخ داده است که افراد به مدت طولانی در فضای بسته در کنار فرد بیمار بوده‌اند مانند افرادی که در بیمارستان‌ها با بیماران در ارتباط هست

ب- مسئولیت اجتماعی:

مسئولیت اجتماعی یک چارچوب و محدوده اخلاقی است که در آن وظایف مختلفی که تمامی آن‌ها دارای منافع برای جامعه هستند، بر عهده فرد، سازمان و یا نهادی خاص گذاشته می‌شود. این مفهوم به صورت دقیق‌تر به معنای انجام وظایف فردی به وسیله تک افراد جامعه است که انجام این وظایف باعث می‌شود تا تعادل مناسبی بین اکوسیستم و اقتصاد جامعه برقرار شود. استفاده از لفظ وظیفه نشان می‌دهد که هر فرد در حالت عادی باید

به این وظایف واقف بوده و نقش خود را در حفظ این تعادل به صورت مشخص پذیرفته و ایفا کند. البته در اکثر جوامع این مفهوم یک حوزه قانونی الزام آور نبوده و بیشتر در حوزه اخلاق مطرح می‌شود. در جوامع بیشتر توسعه یافته که در چارچوب اخلاق،

وظایف فردی دارای اهمیت بیشتری است، مسئولیت اجتماعی مفهومی اجباری و البته پذیرفته شده توسط اکثر افراد جامعه دارد. اما در سایر جوامع که از نظر سطح فرهنگی دارای فقر هستند، چنین مسئولیت‌هایی معنای خاصی نداشته و کمتر کسی خود را ملزم به انجام و رعایت آن‌ها می‌داند. (مصطفایی، ۱۳۹۷، ص ۹۲)

در تعریف این مفهوم، همواره مقایسه‌ای میان توسعه اقتصادی از بعد مادی و همچنین آسایش و رفاه جامعه و سامان یافتگی محیط وجود دارد. اگرچه این موضوع در ده سال گذشته بارها و به دفعات با گزارشات مختلف به چالش کشیده شده است و سعی شده تا با غرض‌ورزی و یا بدون آگاهی کم‌رنگ شود. این تلاش‌ها هنگامی است که تعریف مسئولیت اجتماعی در ایجاد تعادل بین دو مفهوم ذکر شده قرار می‌گیرد. در واقع این تعادل است که برای برخی جوامع مشکل ساز شده و باعث می‌شود تا روند توسعه به دلیل حفظ منافع محیط زیست و یا گروه‌هایی کم درآمد از جامعه با مشکل ایجاد شود. جمله‌آشنای «برخی باید زیر چرخ‌های توسعه له شوند!» نمود بارزی از عدم توجه به این مسئولیت و تلاش برای برهم زدن تعادل صرفاً برای توسعه است که در کشور ما نیز زمانی مطرح شده است. (امیدوار، ۱۳۹۹)

ج- انسجام اجتماعی:

از جمله مفاهیم کلیدی و برجسته در مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناختی، مفهوم همبستگی و انسجام اجتماعی است. انسجام اجتماعی در زبان لاتین معادل social solidarity به کار رفته است. و در لغت به معنای وحدت، وفاق و وفاداری است که ناشی از علائق، احساسات، همدلی و کنش‌های مشترک است. این واژه با واژه social cohesion مترادف است و با واژه‌های دیگری همچون یکپارچگی اجتماعی (social integration)، وحدت (unity)، وفاق اجتماعی (social harmony) (social order) از یک خانواده هستند. در مورد انسجام اجتماعی تعاریف مختلفی ارائه شده است، از جمله: احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسانها به طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آنها باشد... (گرب، ۱۳۹۴، ص ۱۱۵) به زبان جامعه‌شناختی انسجام پدیده‌ای را می‌رساند که بر پایه آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته‌اند و به طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند. در واقع انسان یک موجود ذاتاً اجتماعی است که حیاتش نیز به مشارکت اجتماعی او با هم‌نوعانش وابسته است، انسان از همان ابتدای زندگی خود برای تأمین نیازهای خویش به تعاون و همکاری با دیگران نیاز داشته است. انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد که حاصل پذیرش، درونی کردن نظام آموزشی و هنجاری یک جامعه و وجود تعلق اجتماعی (احساس «ما» بودن) و تراکمی از وجود تعامل‌گر میان افراد آن جامعه است. سطح بالای انسجام، زمانی است که کنشهای افراد، اخلاقی و معطوف به یک جمع باشد. در این کنشها مسئولیت و وفاداری در قبال دیگران به حد اعلای خود می‌رسد. انسجام اجتماعی، بر افزایش حجم و فراوانی تعامل و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد. می‌توان انسجام اجتماعی را به احساس یکپارچگی افراد جامعه، روابط دوستانه و محبت‌آمیز، میزان روابط اجتماعی و تعامل‌های گروهی براساس ارزش‌های مشترک و منسجم تعریف کرد (مصطفایی، ۱۳۹۷، ص ۲۵). انسجام اجتماعی را نمی‌توان با اقدام از بالا به پایین دولت یا با توسل به سنت تضمین کرد، بلکه باید زندگی را به شیوه‌ای فعالتر از آنچه در نسلهای پیشین بود ساخت و برای پیامدهای آنچه انجام می‌شود و عاداتهای شیوه زندگی که برگزیده ایم فعالانه‌تر مسئولیت بپذیریم و باید راه تعادل جدیدی بین مسئولیتهای فردی و اجتماعی یافت.

آگوست کنت، جامعه‌شناس فرانسوی، ملاک شکل‌گیری وفاق و انسجام اجتماعی را بر توافق اذهان آدمیان می‌داند و معتقد است که جامعه به وجود نمی‌آید، مگر آنکه اعضای آن اعتقادات واحدی داشته باشند. افکار بر جهان حکومت می‌کند و جهان را دگرگون می‌سازد. به بیان دیگر، همه دستگاههای اجتماعی براساس عقاید بنا شده‌اند و بحران‌های سیاسی جوامع امروزی ناشی از هرج و مرج فکری آدمیان است. (ریترز، ۱۳۷۴، ص ۳۵۴)

امیل دورکیم جامعه‌شناس دیگر فرانسوی نیز معتقد است که انسجام اجتماعی و وفاق ملی براساس ارزش‌ها و قواعد اخلاقی و پذیرش این ارزش‌ها از جانب اکثریت افراد جامعه صورت می‌گیرد و نقش کم‌رنگ مذهب در جامعه و فردگرایی در جوامع جدید، آفت بزرگ وفاق اجتماعی است. (دورکیم، ۱۳۶۹، ص ۲۱۹)

ابن خلدون دانشمند اسلامی، انسجام اجتماعی را مبتنی بر عصبیت قومی می داند و معتقد است که جوهره حیات جمعی را پدیده تعلق اجتماعی و روح یاریگری به یکدیگر تشکیل می دهد که این روح یاریگری و عصبیت، همان ایجاد انسجام اجتماعی است. (ابن خلدون، ۱۳۷۵، ص ۳۰-۲۹).

مبانی تجربی

اگرچه مسئله اصلی مقاله حاضر مستقیماً در سایر آثاری که پیرامون کرونا و پیامدهای آن به رشته تحریر درآمده، مدنظر قرار نگرفته اما سابقه و ادبیات پژوهشی موضوع نشان میدهد که برخی از آثار، با جوانبی از موضوع موردبحث، از حیث اشاره به پیامدهای سیاسی کرونا ارتباط مییابند؛ هرچند نتیجه گیری این پژوهش از پیامدهای سیاسی منبعت از کرونا، متفاوت از چنین آثاری خواهد بود. از جمله این آثار میتوان به مقاله لاتین فرانسیس فوکویاما (۲۰۲۰) نظریه پرداز سیاسی معاصر با عنوان ((پاندمی و نظم سیاسی)) اشاره کرد نویسنده مدعی است که این بحران همانند بحرانهای جهانی دیگری همچون: رکود بزرگ، جنگ جهانی، حمله ۱۱ سپتامبر، واجد پیامدهایی است که ابعاد سیاسی آن حتی از پیامدهای اقتصادی آن مهمتر هستند؛ لذا این پاندمی میتواند به تشدید ناسیونالیسم، انزوا گرایی، بیگانه ستیزی و حمله به نظم سیاسی لیبرال بینجامد. ابریشم عارف، باقر ساروخانی، مجید کاشانی (۱۴۰۰) نیز در مقاله ای با عنوان ((تاثیر همبستگی و انسجام اجتماعی خانواده در دوران کرونا بر نشاط اجتماعی شهر تهران در سالهای ۱۳۹۸/۱۳۹۹)) به تاثیر کرونا بر همبستگی و نشاط در بین خانواده ها پرداخته و عنوان داشته که همبستگی بین اعضای خانواده و جامعه صدمات ناشی از بحرانها را کاهش می دهد. بهرام اخوان کاظمی، فاطمه فروتن در مقاله خود با عنوان ((کرونا، مخاطره در کار، باز اندیشی در نقش دولت)) به ارتباط میان کار و کرونا و تغییر و تحولاتی که به موجب کرونا در حوزه کار ایجاد شده را مطرح و معتقد است با وقوع کرونا، الگوی دولت حداقلی و نظاره گر لیبرالی در حال جایگزینی با دولتی قوی تر که آزادی اقتصادی را با حمایت اجتماعی داخلی در هم می آمیزد. فرشاد رومی و احسان کاظمی ۱۳۹۹ نیز در مقاله ای با عنوان ((کرونا و ویروس؛ متغیری نوین در تحلیل کلان تحولات سیاسی و بین المللی)) از منظر واقع گرایی به تاثیر کرونا بر تحولات سیاسی و بین المللی می پردازند. آنها به شکلی مبسوط و با اتکا به رویکرد واقع گرایی به مباحثی اشاره میکنند که مورد تأکید فرانسیس فوکویاما نیز قرار گرفته است. محمد مهدی رحمتی (۱۴۰۰) در مقاله ((نگاهی اجتماعی به کرونا و ویروس)) بر ساخت های اجتماعی بیماری را بررسی کرده و با الهام از دیدگاه گافمن به روایتی از فرایند بر چسپ زنی یا بدنامی باره بیماری پرداخته است. جواد نظری مقدم (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان ((کرونا و خلیقات ما ایرانیان)) به این موضوع پرداخته که ایرانیها در شرایط خیلی سخت بهتر هوای همدیگر را دارند.

روشن شناسی

تحقیق حاضر بر اساس هدف، کاربردی و از نقطه نظر چگونگی جمع آوری اطلاعات، از نوع تحقیقات کیفی است. جامعه آماری شامل اساتید دانشگاهی و کارشناسان خبره می باشد. تعداد نمونه در مرحله کیفی با توجه به سطح اشباع نظری بوده است. با این فرآیند تعداد ۲۱ خبره برای مصاحبه کافی تشخیص داده شده است. ابزار گردآوری داده ها در بخش کیفی، مصاحبه می باشد. در تحقیق حاضر جهت بررسی نقش کرونا و ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران با رویکرد آمیخته از مصاحبه های نیمه ساختاریافته استفاده گردید. تحقیق حاضر با استفاده از تحلیل تم انجام شده است. محقق در این تحقیق از مثلث سازی منبع داده استفاده کرده است. برای این کار سه منبع اصلی یعنی اساتید دانشگاهی و کارشناسان و مدیران ارشد برای گردآوری داده ها در مورد نقش کرونا و ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران استفاده شد تا اطلاعات همه جانبه تری از منابع مختلف درگیر با موضوع بدست بیآورد و با استفاده از فرمول مربوط به پایایی باز آزمون، پایایی محاسبه شده برابر ۸۴ درصد است، با توجه به اینکه این میزان پایایی از ۶۰٪ بیشتر است (کوالی به نقل از خوانسار، ۱۳۸۸) قابلیت اعتماد کدگذاری های مصاحبه های این پژوهش مورد تایید می باشد.

یافته‌ها

در این قسمت مصاحبه‌های صورت پذیرفته با نخبگان دانشگاهی و خبرگان در نرم افزار Word پیاده سازی گردید. سپس با استفاده از نرم افزار Maxqda 11 نسبت به کدگذاری مصاحبه‌ها اقدام گردید. در این مرحله از پژوهش، ۵۲ کد استخراج گردید که از این تعداد ۶ کد به نظر می‌رسید با یکدیگر مشابهت داشته یا اینکه دارای تاثیر قابل ملاحظه‌ای نداشت و حذف گردید، چرا که سعی شده است با نشان دادن حساسیت، سطر به سطر مصاحبه‌ها مطالعه و کدگذاری صورت پذیرد، در نتیجه ۴۶ کد به صورت نهایی شناسایی شد. در نامگذاری مقولات سعی گردیده است نامی انتخاب شود که بیشترین ارتباط را با داده‌هایی که مقوله نمایانگر آن است را داشته باشد. ضمناً سعی شد تا حد امکان از نام‌های به کار رفته در متون و نوشته‌های تخصصی رشته علوم سیاسی استفاده شود. با توجه به موارد فوق، پژوهشگر در این مرحله سعی دارد کلیه مفاهیم اولیه و کدهای باز را از مصاحبه‌های صورت گرفته به صورت خلاصه جمع نماید. جدول ۱ مفاهیم اولیه را به وضوح نشان می‌دهد.

جدول ۱: مفاهیم اولیه به دست آمده طی مرحله کدگذاری اولیه

ردیف	مفهوم (کد)	میانگین	انحراف معیار
۱	احیای حس ترحم	۳/۱۰	۰/۰۸۶
۲	تقویت همدلی	۲/۵۸	۰/۲۵۸
۳	زنده کردن ارزش‌های اخلاقی	۲/۱۲	۰/۳۷۳
۴	افزایش مسئولیت متقابل	۳/۰۹	۰/۰۹۴
۵	برجسته کردن ترحم جمعی	۳/۰۵	۰/۰۲۱
۶	تقویت ارزش‌های هممنوع‌دوستی	۲/۸۲	۰/۱۱۹
۷	افزایش هممنوع‌دوستی	۳/۱۰	۰/۰۷۵
۸	احیای مسئولیت اجتماعی	۳/۰۵	۰/۰۱۳
۹	تقویت ترحم اقتصادی	۳/۰۱	۰/۰۳۰
۱۰	افزایش مسئولیت آموزشی	۲/۸۹	۰/۲۸۸
۱۱	برجسته کردن اخلاق رسانه‌ای	۳/۶۰	۰/۵۱۴
۱۲	تقویت مسئولیت کاری	۳/۲۱	۰/۸۷۵
۱۳	احیای ارزش‌های دیجیتال	۲/۷۴	۰/۸۴۱
۱۴	گذار به جمع‌گرایی	۲/۶۳	۰/۷۷۰
۱۵	تقویت ایثارگری	۲/۹۹	۰/۰۵۷
۱۶	اولویت منافع جمعی	۲/۷۱	۰/۲۵۸
۱۷	افزایش همکاری حمل‌ونقلی	۲/۱۲	۰/۳۷۳
۱۸	برجسته کردن منافع فرهنگی	۳/۰۹	۰/۰۹۴
۱۹	تقویت روحیه آموزشی جمعی	۲/۱۲	۰/۳۷۳
۲۰	افزایش ایثار اقتصادی	۳/۳۵	۰/۸۵۲
۲۱	اولویت منافع زیست‌محیطی	۳/۰۷	۰/۱۰۴
۲۲	برجسته کردن ایثار فرهنگی	۲/۹۹	۰/۰۵۷
۲۳	تقویت روحیه روانی	۲/۷۱	۰/۲۵۸
۲۴	اولویت منافع محلی	۲/۱۲	۰/۳۷۳
۲۵	رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی	۳/۰۹	۰/۰۹۴
۲۶	تقویت احترام اداری	۳/۰۵	۰/۰۲۱
۲۷	برجسته کردن مسئولیت قانونی	۲/۸۶	۰/۳۰۴
۲۸	افزایش احترام آموزشی	۲/۸۲	۰/۱۱۹
۲۹	تقویت مسئولیت اقتصادی	۲/۴۸	۰/۲۵۳
۳۰	افزایش احترام پزشکی	۳/۱۰	۰/۰۷۵

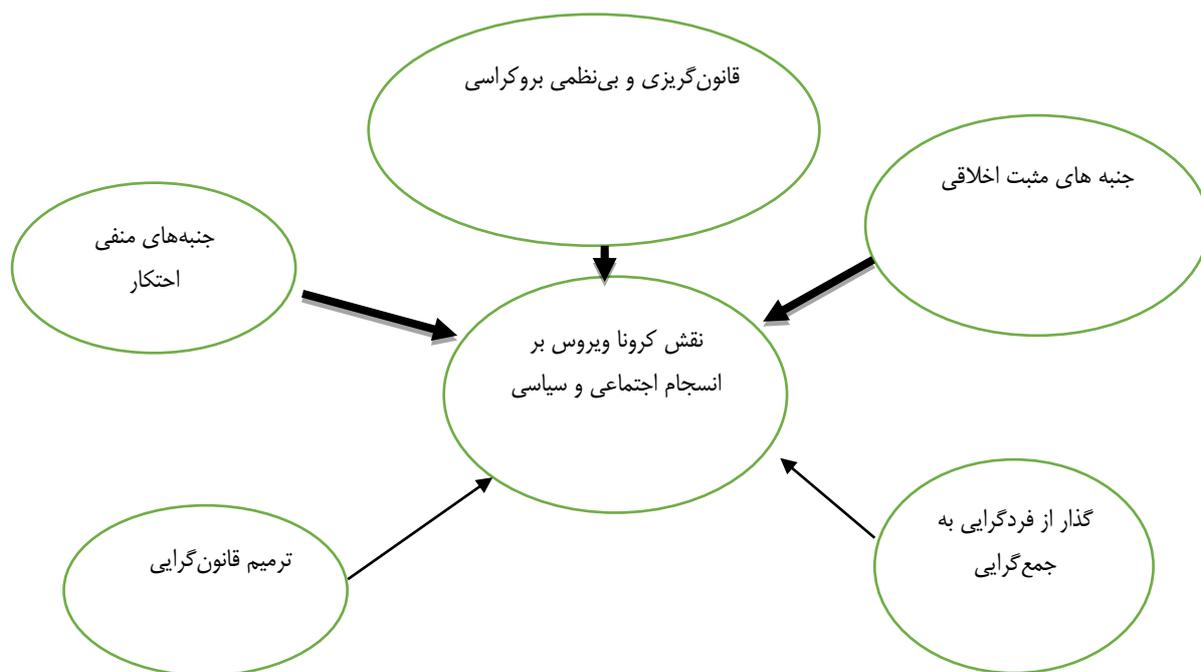
۰/۰۱۳	۳/۰۵	احتکار مواد بهداشتی	۳۱
۰/۲۸۸	۲/۸۹	احتکار مواد غذایی	۳۲
۰/۸۴۱	۲/۷۴	افزایش فردگرایی دارویی	۳۳
۰/۷۷۰	۲/۶۳	سودجویی پزشکی	۳۴
۰/۶۰۸	۴/۰۹	تنش اجتماعی احتکار	۳۵
۰/۶۴۴	۴/۰۲	کاهش اعتماد بازاری	۳۶
۰/۷۴۷	۳/۷۹	تضعیف انسجام خانوادگی	۳۷
۰/۶۳۴	۴/۰۳	ایجاد تنش رسانه‌ای	۳۸
۰/۹۱۲	۳/۲۸	کاهش اعتماد مشتری	۳۹
۰/۸۱۷	۳/۴۴	نارضایتی عمومی احتکار	۴۰
۰/۹۵۴	۳/۳۴	مختل کردن اقتصاد	۴۱
۰/۹۴۸	۳/۲۵	دورکاری کاذب	۴۲
۰/۰۵۷	۲/۹۹	بی‌نظمی دورکاری	۴۳
۰/۲۵۸	۲/۷۱	کاهش اعتماد اداری	۴۴
۰/۳۷۳	۲/۱۲	مختل کردن تیم	۴۵
۰/۰۹۴	۳/۰۹	تضعیف انسجام اداری	۴۶

مطابق با دیدگاه استراوس و کریین (۱۹۹۸) هنگامی که مفاهیم اولیه ایجاد شدند، لازم است که تحلیل گر آنها را بر اساس واژه‌هایی با قدرت تبیین بیشتر گروه بندی نماید، به این واژه‌ها مقوله گفته می‌شود. هنگامی که یک مقوله مشخص شد به خاطر آوردن آن، تفکر درباره آن و مهمتر از همه تبیین ویژگی‌ها و ابعاد آن سهولت بیشتری می‌یابد.

جدول ۲: مفاهیم، کدهای باز، و مقوله‌ها

ردیف	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
1	احیای حس ترحم	
2	تقویت همدلی	
3	زنده کردن ارزش‌های اخلاقی	
4	افزایش مسئولیت متقابل	
5	برجسته کردن ترحم جمعی	
6	تقویت ارزش‌های هم‌نوع‌دوستی	
7	افزایش هم‌نوع‌دوستی	جنبه‌های اخلاقی مثبت
8	احیای مسئولیت اجتماعی	
9	تقویت ترحم اقتصادی	
10	افزایش مسئولیت آموزشی	
11	برجسته کردن اخلاق رسانه‌ای	
12	تقویت مسئولیت کاری	
13	احیای ارزش‌های دیجیتال	
14	گذار به جمع‌گرایی	
15	تقویت اینتارگری	
16	اولویت منافع جمعی	
17	افزایش همکاری حمل‌ونقلی	گذار از فردگرایی به جمع‌گرایی
18	برجسته کردن منافع فرهنگی	
19	تقویت روحیه آموزشی جمعی	
20	افزایش اینتار اقتصادی	
21	اولویت منافع زیست‌محیطی	

22	برجسته کردن ایثار فرهنگی	
23	تقویت روحیه روانی	
24	اولویت منافع محلی	
25	رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی	
26	تقویت احترام اداری	
27	برجسته کردن مسئولیت قانونی	
28	افزایش احترام آموزشی	ترمیم قانون‌گرایی
29	تقویت مسئولیت اقتصادی	
30	افزایش احترام پزشکی	
31	احتکار مواد بهداشتی	
32	احتکار مواد غذایی	
33	افزایش فردگرایی دارویی	
34	سودجویی پزشکی	
35	تنش اجتماعی احتکار	
36	کاهش اعتماد بازاری	
37	تضعیف انسجام خانوادگی	
38	ایجاد تنش رسانه‌ای	جنبه‌های منفی احتکار
39	کاهش اعتماد مشتری	
40	نارضایتی عمومی احتکار	
41	مختل کردن اقتصاد	
42	دورکاری کاذب	
43	بی‌نظمی دورکاری	
44	کاهش اعتماد اداری	
45	مختل کردن تیم	قانون‌گریزی و بی‌نظمی بروکراسی
46	تضعیف انسجام اداری	

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

مدل مفهومی پژوهش بر پایه تحلیل تم از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ خبره دانشگاهی و کارشناسی تدوین شده است و نقش دوگانه کرونا و ویروس را بر انسجام اجتماعی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد. این مدل از ۴۶ کد اولیه استخراج شده تشکیل شده که به پنج مقوله اصلی گروه‌بندی شده‌اند: جنبه‌های اخلاقی مثبت (مانند احیای حس ترحم، تقویت همدلی و افزایش مسئولیت متقابل)، گذار از فردگرایی به جمع‌گرایی (شامل اولویت منافع جمعی، تقویت ایثارگری و افزایش همکاری‌های اجتماعی)، و ترمیم قانون‌گرایی (مانند رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی، تقویت احترام اداری و مسئولیت اقتصادی). این مقوله‌های مثبت نشان‌دهنده تأثیر سازنده کرونا در تقویت ارزش‌های اخلاقی، مسئولیت‌پذیری جمعی و احیای همبستگی اجتماعی هستند که در نهایت به انسجام ملی کمک می‌کنند.

در مقابل، مدل جنبه‌های منفی را نیز برجسته می‌کند، از جمله جنبه‌های منفی احتکار (مانند احتکار مواد بهداشتی و غذایی، افزایش فردگرایی دارویی و سودجویی پزشکی) و قانون‌گریزی و بی‌نظمی بروکراسی (شامل دورکاری کاذب، بی‌نظمی دورکاری و کاهش اعتماد اداری). این مقوله‌ها به چالش‌های ناشی از بحران کرونا اشاره دارند که می‌توانند تنش اجتماعی، کاهش اعتماد عمومی و تضعیف انسجام خانوادگی و اداری را به همراه داشته باشند، اما مدل تأکید می‌کند که این جنبه‌های منفی می‌توانند با مدیریت مناسب به فرصت‌هایی برای ترمیم تبدیل شوند.

در مرکز مدل، نقش کرونا و ویروس بر انسجام اجتماعی و سیاسی قرار دارد که به عنوان متغیر محوری، تأثیر متقابل مثبت و منفی را بر همدیگر نشان می‌دهد. این مدل نشان‌دهنده آن است که کرونا، علی‌رغم ایجاد شوک اولیه و کاهش سرمایه اجتماعی، در نهایت به تقویت انسجام ملی از طریق افزایش همدلی، مسئولیت‌پذیری و همکاری کمک کرده و پیشنهاد می‌کند که سیاست‌گذاری‌ها بر تقویت جنبه‌های مثبت و کنترل جنبه‌های منفی تمرکز کنند تا توسعه پایدار و وحدت سیاسی محقق شود.

بحث و نتیجه‌گیری

بحث بر یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که کرونا و ویروس، به عنوان یک بحران جهانی، نقش دوگانه‌ای در انسجام اجتماعی و سیاسی ایران ایفا کرده است. جنبه‌های مثبت اخلاقی، مانند تقویت همدلی و احیای ارزش‌های همبند دوستی، با مبانی نظری دورکیم همخوانی دارد که انسجام را بر پایه ارزش‌های مشترک اخلاقی می‌داند. همچنین، گذار از فردگرایی به جمع‌گرایی، که در یافته‌ها با اولویت منافع جمعی و افزایش ایثار اقتصادی برجسته شده، با دیدگاه ابن‌خلدون در مورد عصبیت قومی و یاری‌گری متقابل همسو است. این جنبه‌ها نشان‌دهنده آن هستند که بحران کرونا، علی‌رغم فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌ها، فرصت‌هایی برای ترمیم شکاف‌های اجتماعی ایجاد کرده و انسجام ملی را تقویت نموده، به ویژه از طریق افزایش مسئولیت متقابل در حوزه‌های بهداشتی، آموزشی و اقتصادی.

با این حال، جنبه‌های منفی مانند احتکار و قانون‌گریزی، چالش‌هایی را برجسته می‌کنند که می‌توانند اعتماد عمومی را کاهش دهند و انسجام اداری و خانوادگی را تضعیف کنند. این یافته‌ها با پژوهش‌های تجربی مانند مقاله فوکویاما (۲۰۲۰) همخوانی دارد که پاندمی را عامل تشدید ناسیونالیسم و بیگانگی می‌داند، اما در زمینه ایران، این جنبه‌ها بیشتر به تنش‌های اقتصادی و رسانه‌ای منجر شده‌اند. همچنین، مقایسه با مطالعه ابریشم عارف و همکاران (۱۴۰۰) نشان می‌دهد که همبستگی خانوادگی در دوران کرونا می‌تواند نشاط اجتماعی را افزایش دهد، اما احتکار و سودجویی پزشکی، به عنوان عوامل منفی، این فرآیند را مختل کرده‌اند. بنابراین، مدیریت این جنبه‌های منفی از طریق سیاست‌های قانونی و رسانه‌ای ضروری است تا انسجام سیاسی حفظ شود.

در نتیجه، پژوهش حاضر تأکید می‌کند که کرونا و ویروس، گرچه سرمایه اجتماعی را در ابتدا کاهش داد، اما در نهایت به عنوان یک کاتالیزور برای تقویت انسجام عمل کرده است. این نتیجه با دیدگاه هابرماس در مورد افزایش آگاهی نسبت به ناآگاهی همخوانی دارد و پیشنهاد می‌کند که برنامه‌های آموزشی برای تقویت مسئولیت اجتماعی و جمع‌گرایی اجرا شود. همچنین، راهکارهایی مانند نظارت بر بازار برای جلوگیری از احتکار و بهبود سیستم‌های دورکاری می‌تواند بی‌نظمی بروکراسی را کاهش دهد و انسجام اداری را تقویت کند.

در نهایت، این پژوهش پیشنهاد می‌دهد که نظام جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر ارزش‌های اسلامی و فرهنگی، مانند ایثار و همدلی، از بحران‌های مشابه در آینده بهره‌برداری کند تا انسجام اجتماعی و سیاسی پایدارتر شود. این رویکرد نه تنها به کاهش آسیب‌های روحی و اقتصادی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ای برای توسعه پایدار و وحدت ملی فراهم می‌آورد، و تأکید می‌کند که انسجام بیش از آنکه از بالا به پایین تحمیل شود، باید از پایین به بالا و با مشارکت شهروندان ساخته شود.

منابع

- نوبدی، محمد علی. (۱۳۹۹). دوران کرونا و ویروس؛ جهان در بحران تاج پنج گرمی. نشر دایره دانش.
- محمدزاده، حمیدرضا. (۱۴۰۰). *مواجهه با کرونا در ایران: واقعیات و اقدامات ملی مرتبط با شیوع بیماری کووید-۱۹*. مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- آجورلو، علی. (۱۳۹۹). دنیاگیری کرونا و تأملی بر ضرورت بازتعریف امنیت ملی و بین‌المللی. جامعه خبری - تحلیلی الف. امیدوار، حسن. (۱۳۹۹). ویروس و آثار اجتماعی. روزنامه اعتماد، شماره ۴۶۶۵.
- احدی پور، ح.، علوی، س.م.، اصغری، ش.، باباخانی، م.، زارع، م.، کیا، ص.، زندی، س. (۱۳۹۹). مجموعه علوم انسانی و کرونا - رنج جدید، گنج امید. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دورکیم، امیل. (۱۳۶۹). درباره تقسیم کار اجتماعی (باقر پرهام، مترجم). کتابسرای بابل. (تاریخ انتشار اثر اصلی مشخص نیست)
- ریتزر، جورج. (۱۳۷۴). نظریه‌های جامعه‌شناسی (محمدصادق مهدوی و همکاران، مترجمان). دانشگاه شهید بهشتی. (تاریخ انتشار اثر اصلی مشخص نیست)
- شجاعی، زهرا. (۱۳۹۹). مدیریت کرونا و تقویت همبستگی اجتماعی. خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران.
- گرب، ادوارد ج. (تاریخ انتشار فارسی مشخص نیست). نابرابری اجتماعی: دیدگاه‌های نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر (محمد سیاهپوش و احمدرضا غروی‌زاد، مترجمان). نشر معاصر. (تاریخ انتشار اثر اصلی مشخص نیست)
- مصطفایی، عبدالمحمد. (۱۳۹۷). همبستگی اجتماعی و وفاق اجتماعی (تأملی بر آسیب‌شناسی و راهبردهای گسترش آن در جامعه). نشر آوای نور.
- موسوی، سید یعقوب. (۱۳۹۹). شیوع کرونا انسجام اجتماعی را تقویت کرد. خبرگزاری ایرنا.
- ندیمی، رامین. (۱۳۹۹). بیماری‌های واگیردار و تحول در تهدیدات امنیت ملی. موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- نیازی، محسن. (۱۳۹۱). بررسی جامعه‌شناختی نقش انسجام و همبستگی اجتماعی در توسعه اسلامی ایرانی. سومین کنگره پیشگامان پیشرفت.
- ایمانی جاجرمی، حسین. (۱۳۹۹). پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران. ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ۱(۲)، ۸۷-۱۰۳.